

II. INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF MOUNT ARARAT AND NOAH'S ARK

II. ULUSLARARASI AĞRI DAĞI VE NUH'UN GEMİSİ SEMPOZYUMU

Edited by - Editör
OKTAY BELLİ

**“II. INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF MOUNT ARARAT AND NROAH’S ARK
II. ULUSLARARASI AĞRI DAĞI VE NUH’UN GEMİSİ SEMPOZYUMU”**

Ağrı Valiliği'nin Ev Sahipliğinde; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, ÇEKÜL Vakfı ve TMMOB Mimarlar Odası Van Şubesi'nin Organizasyonu ile 08-10 Ekim 2008 Tarihleri Arasında Doğubayazıt'da Kültür Merkezi Konferans Salonu'nda Gerçekleştirilmiştir.

© Yayın Hakları

Prof. Dr. Oktay BELLİ

Proje Yapım

KaraKutu

Cağaloğlu Yokuşu Karvar İş Hanı No: 6/8, Kat: 4
Eminönü-İstanbul/TÜRKİYE
Tel: +90 0212 519 83 74 Faks: +90 212 519 83 77
www.karakutuyayinlari.com
e.posta: karakutu@karakutuyayinlari.com

İç Tasarım ve Uygulama
Burhan Maden

Kapak Resmi
Büyük ve Küçük Ağrı Dağı (O. Belli)

Kapak Tasarım ve Uygulama
Hüseyin Özkan

Baskı ve Cilt
Ebru Matbaacılık
Organize San. Bölgesi Atatürk Cad. No: 135
İkitelli-İstanbul/TÜRKİYE
Tel: +90 212 671 93 70

İlk basım 2009, İstanbul

Ağrı Valiliği Kültür Yayınları Nr. 9

Tüm Hakları Saklıdır. Kaynak Belirtmek Koşulu ile Yararlanılabilir.

ISBN: 978 - 605 - 378 - 103 - 5

Bu Kitap Ağrı Valiliği İl Özel İdaresi'nin maddi katkılarıyla bastırılmıştır.
Kitapta Yer alan Makalelerin Her Türlü Bilimsel ve Yasal Sorumluluğu Yazarlarına Aittir.

Bandrol uygulamasına ilişkin ulusal ve esaslar hakkındaki yönetmeliğin 5. maddesinin 2. fıkrası gereğince,
bandrol taşıması zorunlu değildir.

SHEEP-RAM FORMED GRAVE STONES AROUND AĞRI AND İĞDIR

ABSTRACT

There are the examples of sheep-ram formed grave stones, have gone a grave stone tradition from North of Altaic region to Middle Asia, Afghanistan, Iran, Iraq, Syria and Anatolia, in other words, every place where Turk culture has gone in this article, which aims to introduce and emphasize sheep-ram formed grave stones, very important for Turk culture history's heritage.

Like examples in other regions, sheep-ram shaped sculptures also formed as grave stones around İğdir and Ağrı. As a Turk graveyard tradition, they were practised in a large region and in a long historical period. It has been gaining certainty that they were widespread by being a symbol and source of these stones, symbol of bravery, manhood should be investigated through the earliest period of Turk history rather than history of Akkoyunlu and Karakoyunlu.

Motives and ornaments on the grave stones imply job and characteristic features of dead person in that grave.

Keywords : Culture, Grave Stone, Sheep-Ram, Sculpture, Karakoyunlu.

(*) Assistant Prof. Ali Murat AKTEMUR, Atatürk University, Faculty of Fine Arts, Erzurum-TURKEY
e-mail: muratakemur@hotmail.com

(**) Research Assistant Muhammet ARSLAN, Adıyaman University, Adıyaman-TURKEY
arslanmuhammet@hotmail.com

AĞRI VE İĞDIR ÇEVRELERİNDEKİ KOÇ-KOYUN HEYKELİ FORMLU MEZAR TAŞLARI

Türk sosyo-kültürel hayatında Koç-koyun ve at motifinin büyük bir önem ve yaygınlık arz ettiği gözlenir. Türk halı- kilimleri desen açısından incelendiğinde, genel karakteristik özelliğini koç başı damgasının oluşturduğu dikkati çeker. Bu damga en canlı ve farklı üsluplarla bütün Türk Dünyasında görülür. Koç başı damgası adeta bir Türklük mührü olarak, Orta Asya'dan Çin'e, Hindistan'a, Hazar Denizi'nin kuzeyinde Macaristan'a, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Mısır ve tüm Anadolu'ya kadar Türk sanatının yaygın olduğu çevrelerde, kısaca Türk'ün ayak bastığı her yerdeki mezar taşlarında karşımıza çıkar. Göktürkler'de en önemli kurban hayvanlarını, başta at ile dağ koyunu ya da koçun teşkil ettiği ve bunlardan atın göğe, koçun da toprağa kurban edildiği bilinmektedir. Türk Cumhuriyetleri'nde anlatılan Dede Korkut Destanları'nda bir çok defa attan "aygır", dededen "buğra", koyundan da "koç" kurban edildiği zikredilmektedir.

Rasyonu'ya göre, Yenisey boylarında ve bir müddet Moğolistan'da yaşayan Kırgızlar'ın keçe cinsinden halılarının üzerindeki damgalar koç başı damgalarıydı. Kazakistan'da Korkut Ata diye anılan Dede Korkut'un mezarının Seyhun Nehri'nin taşması sonucu tahrip

olmasıyla, sulardan zarar görmeyecek bir tepe üzerine temsili mezar yapılmış, girişine de büyük bir koç heykeli dikilmiştir. Kızılorda-Aral yolu üzerinde, Kızılorda'ya 150 km. uzaklıktaki Jusalı Kenti'nden Seyhun Nehri'ne 25 km. mesafede yer alan bu anıt mezarda koç heykelinin yer alması, Türk mitolojisinde, Türk kültür tarihinde ve sanatında koç motifinin bir damga, bir vesika, başka bir deyişle Türk mührü niteliğinde olduğunun işaretidir.

Hunlar'da tanrılara kurban edilen hayvanların arasında en makbul olanı "koç"tu. Ayrıca Türkler'de kurban hayvanlarından, özellikle "at" ve "koç" mezar taşı olarak da kullanılmıştır. Diğer yandan Altaylar'da VIII. ve X. yüzyıllara ait bir mezarda erkeğin yanında at, kadının yanında da koç bulunmuştur. Türkler koç başını çeşitli eşyalarına işlemekten de uzak kalmamışlardır. Mesela, koç başı ya da boynuz nakışı Oğuzlar, Avarlar, Kırgızlar, Karakalpaklar, Çuvaşlar, Bulgarlar ve daha birçok Türk topluluklarında az değişikliklerle her çeşit malzemeyi süslemek için kullanılmıştır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, koç başı damgası adeta Türk kültürünün bir mührü gibi hâlâ Altaylar'dan Anadolu'ya kadar olan geniş coğrafyadaki

(*) Yrd. Doç. Dr. Ali Murat AKTEMUR, Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Erzurum - TÜRKİYE
e-posta: murataktetur@hotmail.com

(**) Arş. Gör. Muhammet ARSLAN, Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman - TÜRKİYE
e-posta: arslanmuhammet@hotmail.com

KOÇ-KOYUN HEYKELİ FORMLU MEZAR TAŞLARI

(R.1) Van Müzesi'nde Koç-Koyun Heykeli Formlu Mezar Taşları

çeşitli mezar taşlarında ve halı-kilimlerde varlığını sürdürmektedir. Ayrıca Anadolu'da geleneksel anlayışa göre dokunan halı ve kilimlerdeki hakim damga koç başıdır.

(R.2) Tunceli – Pülümür Sağlamtaş Mezarlığında Koç-Koyun Heykelleri

Mezar taşlarında koç başı damgasının kullanımı ya da koç heykeli biçiminde mezartaşı yapımı özellikle Doğu Anadolu mezarlıklarında yaygın olmakla birlikte, Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde de karşımıza çıkar. Erzurum, Erzincan, Kars, Ardahan, Van, Muş, Bingöl, Tunceli, Elazığ, Diyarbakır, **Iğdır** ve **Ağrı** başta olmak üzere, Anadolumuzun pek çok yerinde at, koç, koyun heykeli şeklinde mezar taşlarına tesadüf etmek mümkündür (R.1-2-3). Milattan önceki asırlarda bu hayvanların uzantıları olan dağ keçileri ve koyunları, at figürleri, çeşitli göç yolları üzerinde petroglif olarak da karşımıza çıkmaktadır (R.4).

Tarihi Türk Kültürel geleneğinin devamı ve Türklüğün sembolü koç heykellerinin, Türkler'in Anadolu'ya ilk ayak basışlarından itibaren en yaygın

(R.3) Kars Müzesi'nde At Heykeli Formlu Mezar Taşı

olarak yaptıkları yerlerin başında da **Iğdır** ve **Ağrı** çevreleri gelmektedir. Türkler dışında hiçbir milletin sembolü olmamış olan koç başı damgası veya koç heykeli, Ağrı ve Iğdır çevrelerindeki halı-kilimlerde ya da mezarlıklarda karşımıza çıkmakta, birer Türklük vesikası olarak asli mahiyetlerini korumakta ve yaşatmaktadır. Hatta şu ana kadar tespit ettiğimiz koç heykeli örnekleri içerisinde en yenisi **Iğdır-Karakoyunlu**'da olup, 1952 tarihli'dir. Bu durum da, Türk kültürüne ait olan ve artık devam ettirilmeyen koç heykeli geleneğinin, Iğdır'da 1952'li yıllara kadar sürdürüldüğünün ve yöre halkının tarihi-kültürel geçmişine bağlılığının işaretidir.

Anadolu'daki koç ve koyun heykellerinin, **Akkoyunlular** ve **Karakoyunlular**'ın hakim oldukları sahelerde daha yoğun olması, Anadolu'daki koç, koyun heykellerinin Akkoyunlularla, Karakoyunlular'a ait oldukları fikrini doğurmuştur. Fakat, Altay dağlarından

(R.4) Azerbaycan-Gobustan'dan bir petroglif örneği.

KOÇ-KOYUN HEYKELİ FORMLU MEZAR TAŞLARI

Anadolu'ya kadar Türk kadınlarının halılarına, kilimlerine dokudukları koç başı damgaları ile Kazakistan'daki mezarlar ve türbelerdeki koç başlarını veya Türk coğrafyasındaki koç başı damgalarını nasıl izah edebiliriz?. Öte yandan, N. Diyarbakirli, koç başı damgası ve koç heykelinin, Türkler tarafından Hunlar'dan beri kullanıla geldiğini, bu damga ya da heykelin, türbede önemli bir adamın hatta bir mukaddes kimsenin yattığına delalet ettiğini dile getirmektedir. E. Esin de bu konu hakkında şunları ifade etmektedir: *"Zoomorfik motiflerden, oturmuş koç heykelleri de Siwet-ulan ve Moğolistan'daki Gök-Türk muhitine has görünmektedir. Bunların bilhassa mezarlarda bulunması, henüz daha anlaşılmamış bir mana ifade etmiş olsa gerek. Tabgaç mezar taşındaki koç başlı ejder tasvirini de bu münasebet ile hatırlıyoruz. Siwet-ulan üslubunda, bir çift karşılıklı koç heykeli Kül Tigin Külliyesi'nde, yazılı taşın bulunduğu avlunun girişinde durmakta idi. Bu koç heykelleri, Türk mezarlarının bir hususiyeti olarak, Türkler'in göç ettiği yollar boyunca dizilmiş ve Mangışlak'dan geçerek Anadolu'ya kadar uzanmıştır"*. Gerçekten de Kazakistan ve öbür Türk Cumhuriyetlerindeki önemli türbelerin üzerlerinde, mezar taşlarında ve mezarların duvarlarında koç başı damgalarını sıkça görmek mümkündür.

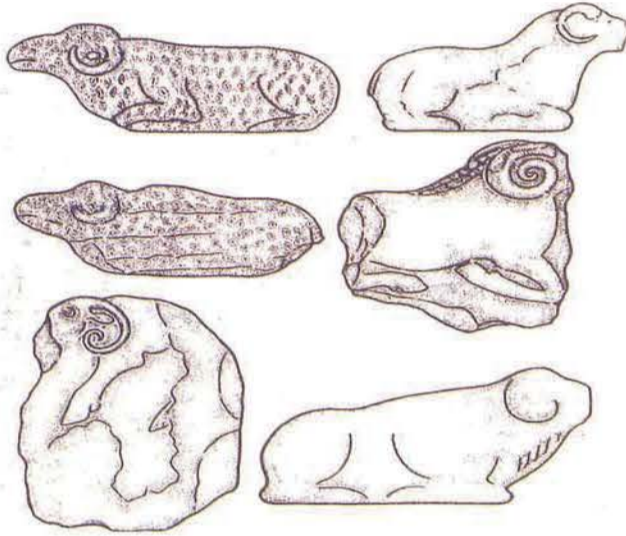
Kazakistan'da koç erlik, yiğitlik ve bağımsızlık damgası olarak bilinir. Eskiden Kazak askerleri dizlerindeki, göğüslerindeki ve ellerindeki kalkanlarında koç damgası taşırlarmış. Bu anlayışı Kırgızistan'ın Talas Kenti'ndeki Manas Bölgesi'nde bulunan Manas Destanı'nın kahramanının türbesinin olduğu yerde de tespit etmek mümkündür. Mesela Manas'ın kalkanında, yayında, giydiği eşyalarda hep koç başı damgaları vardır. Kazakistan'da koça **"koçkar"** derler. Ayrıca **"koçkar"**ın başı kutlu olup, insanları kötülüklerden korumak için nazarlık olarak da kullanılır. Anadolu'da özellikle Karadeniz bölgesinde de aynı anlayış hakimdir. Bunun örneklerini oralardan göç ederek İstanbul'a yerleşmiş ailelerde de görmek mümkündür. Kazakistan'da kurban olarak koç kesilmişe koçun başını ancak baba parçalar ve çocuklarına dağıtır. Baba evde değilse, koç başı parçalanmadan haşlanmış olarak bekletilir. Fakat evde Ata baba (dede) varsa veya dede oğlundan ayrı bir evde oturuyor olsa da koç başını parçalama hakkı dedenindir. An-

cak dede izin verirse oğlu koç başını parçalayabilir. Cenaze ya da **"toylar"** (çeşitli törenler) da koç kurban kesilirse, koçun başını parçalama hakkı o cemaatteki en yaşlı ve saygıdeğer kişisindir. Bu insan koç başını parçaladıktan sonra koçun kulağını oradaki yaşça en küçüğe verir. Bunun anlamı **"çok dinle az konuş"** demektir. Sonra parçalanmış koç başından sırayla herkesin bir parça almasıyla parçalama işlemi sona erer. Bu bilgiler koç başının önemi hakkında bize bazı ip uçları vermektedir.

Mangışlak bölgesi Teke Türkmenleri'nin önemli yerleşim yerlerinden biri olarak bilinir. Buradaki en eski mezarlık Akşukur Kışlağı'nda olup, IX. yüzyıldan kalmadır. Bu mezarlıkta Türkistan Türkleri'nce **"Sak"** denilen İskit mezarları da vardır. Akşukur mezarlığının bir başka özelliği de, **"Koçkar Ata"**nın mezarının da burada olmasıdır. Halkın inancına göre, Koçkar Ata, Teke Türkmenleri'nden olup, yaşadığı devirde savaşçılığıyla ün salmıştır. O'nun devrinde insanlar koçlarını dövüştürürlermiş ve onun koçu da her yarışta birinci olduğu için Koçkar Ata adıyla anılır olmuş. Koçkar Ata'nın ölümünden sonra ayrılığına dayanamayan koçunun da onun mezarı üstünde öldüğüne inanıldığı için, Koçkar Ata'nın mezarının üzerine koç heykeli dikilmiştir.

Kazakistan milli müzesinde orta Kazakistan'da bulunmuş, milattan önceki asırlara ait topraktan yapılmış çeşitli koç başlarının yanında, bir adet koç heykeli formlu mezar taşı ile ayakları üzerinde üç adet **"koçkar"** başı olan bir tunç kazan mevcuttur. Öte yandan Kazakistan'daki birçok Selçuklu kümbeti formlu mezarlar üzerinde koç başı vardır. Ayrıca Otrar (Farab), Jambul, Taşkent, Bişkek, Nukus, Bakü gibi şehirlerde çeşitli devirlere ait koç başları ve koç ve at heykeli formlu mezar taşları bulunmaktadır. Almatı'daki Raimbek Türbesi'nde ise, Altay Bölgesi'nden iki yüzyıl önce getirildiği sanılan bir koç heykeli bulunmaktadır. Almatı-Bişkek yolunda, Bişkeğe 40 km. uzaklıkta Tanrı Dağları'nın eteğinde tahminen üç kilometre arayla yapılmış, iki büyük koç heykeli yer alır. Ayrıca Orhon yazıtlarının bulunduğu yerde de koç heykeli bulunduğu gibi, Altaylar'da özellikle Minusinsk'de bulunan koç heykelleri bizlere önemli bilgiler sunmaktadır (Ç.1, R.5-6-7). Çin kaynakları, koç-koyun, at ve insan heykellerini, M.Ö. 1000 ile M.

KOÇ-KOYUN HEYKELİ FORMLU MEZAR TAŞLARI

Ç.1) Barnaul ve Minusinsk müzesindeki koç başlı mezar taşları ve çizimi. Altaylar-Rusya

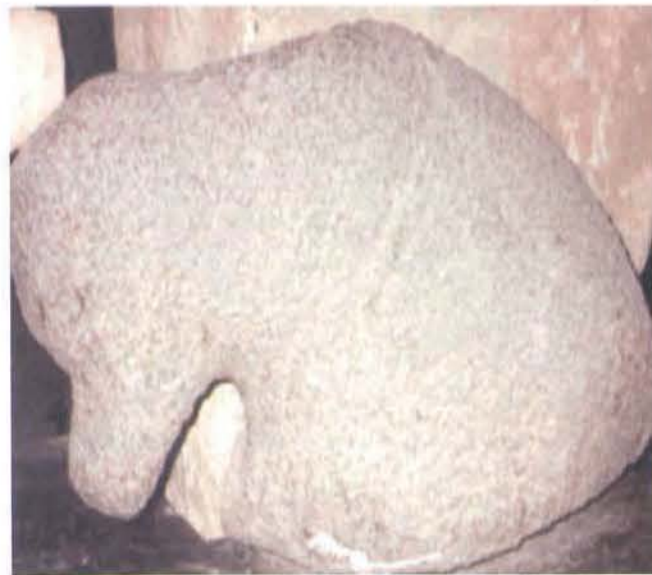
S. 1000 yılları arasına tarihlendirmekte ve bu eserlerin eski Türkler'e ait olduğunu yazmaktadırlar.

Dolayısıyla, koç başı damgalarını ya da koç-koyun, at heykeli biçimli mezar taşlarını Akkoyunlu ve Karakoyunlular'da aramaktan ziyade, Türk tarihinin bilinen eski devirlerinde aramanın daha doğru olacağı ortaya çıkmaktadır.

Bugün, Barnaul ve Minusinsk Müzeleri'nde sergilenen ve Şamanist inançtaki Abakan Türkleri'nin yaşadığı, Sayan Dağları'ndan Yenisey Nehri boyunca uzanan sahadan toplanan koç heykelleri, yine aynı müzelerde teşhir edilen ve güneydoğu Sibiryadaki Şamanist inançlı Hakas Türkleri'nin yaşam alanlarından getirilen heykeller, kabaca işlenmiş olsalar da koç heykeli formunda mezar taşı yapma geleneğinin ilk ürünleri olmaları bakımından büyük önem taşımaktadırlar (Bkz. R.6-7).

(R.5) Abakan-Hakasya ağaçtan yapılmış ve toprakta kömürleşmiş tarihi bir koç heykeli. (Minusinsk Müzesi)

(R.6-7) Abakan-Hakasya bölgesinden, kabaca işlenmiş tarihi koç heykelleri. (Barnaul ve Minusinsk müzeleri)

Altaylar'da genel hatlarıyla işlenen koç-koyun heykellerinin, Azerbaycan, Nahcivan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, İran ve Anadolu'da baş kısmı daha ayrıntılı olmak üzere, tüm uzuvlarıyla belirginleştiği ve tam kimlikleriyle verildiği dikkati çeker. Örneğin Azerbaycan-Bakü Kalesi'nde yer alan koç heykelleri(R.8), geriye doğru kıvrım yapan boynuzları, ayak ve kuyruk kısımlarıyla tam bir koç kimliği yansıtmaktadırlar. Yine burada yer alan at heykeli, her ne kadar boyun ve ayak kısımları kırılmış olsa da, eğer ve yular gibi en ince ayrıntıya kadar işlenmiştir(R.9).

Türk kültürünün önemli vesikaları olarak görülen Koç-koyun heykellerinin önemli bir grubu da, yukarıda zikrettiğimiz gibi Nahcivan Mümine Hatun Kümbeti bahçesinde yer almaktadır. Bunlardan en dikkat çekicisi, rölyeflerle süslü olması bakımından önem taşıyan bağdaş kurmuş insan figürlü koç heykeldir(R.10).

(R.8) Bakü Kalesi'nden Koç Heykeli Formlu Mezar Taşları

karın kısımlarında yer alan hançer motifleri, mezar (R.9) Bakü Kalesi'nden At Heykeli Formlu Mezar Taşı

(R.10)Nahcivan Mümine Hatun Kümbeti Bahçesinden Koç Heykeli Formlu Mezar Taşı

taşlarında en yaygın kullanılan motif olarak dikkati çeker. Gövdesindeki hançer ve kama motifleriyle benzer bir örnek (örnekleri çoğaltabiliriz), Mümine Hatun Kümbeti bahçesinde yer almaktadır(R.14-15-16).

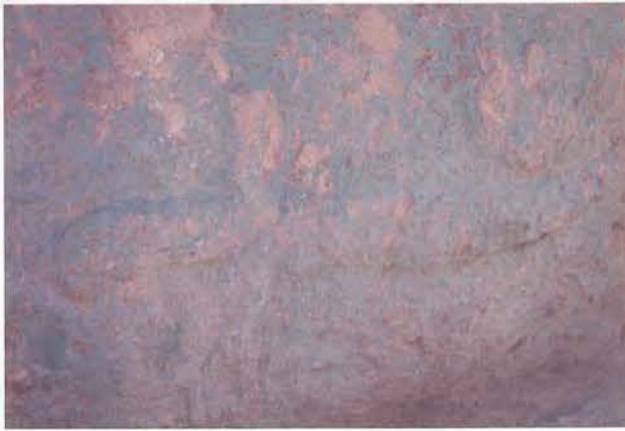
XII. ve XIII. yüzyıllardan itibaren at, koç ve koyun heykeli biçiminde pek çok mezar taşına rastlanmaktadır. Ancak bunların XIV. ve XV. yüzyıllarda Azerbaycan, İran, Irak ve Doğu Anadolu'nun büyük kısmına hâkim olan Türkmen devletlerinden Karakoyunlular ve Akkoyunlular zamanında daha da yaygınlaştığı ve hatta onlara ad olduğu da bilinmektedir.

Ağrı'nın çeşitli yerlerinde konar göçer Oğuz Boyu Karakoyunlular (1405-1468)'a ait koç-koyun heykeli formlu mezar taşları bulunmuştur. Bunlardan ikisi, 100.Yıl Parkı'ndaki hançer motifli koç heykelleridir (R.11-12-13). Yeleli, kuyruğu ve geriye doğru kıvrım yapan boynuzları ayrıntılıca işlenmiş koçların

Mezar taşlarında hançer ve kama motifleri gerek koç-koyun heykeli formunda, gerek normal çatma lahit formu mezarlarda olsun, yaygın bir biçimde kullanılmakta ve ölen kişinin savaşçı-yiğit biri olduğuna işaret ettiği gibi, yaşam ile ölüm arasındaki bağın kesilmesini de sembolize ettiği düşünülmektedir. Anadolu'dan hançer, kılıç, kama ve benzeri motiflerin mezar taşında kullanımına Çıldır-Yıldırımtepe (Rabat) Köyü'nden 1331 (1913) tarihli Karapapak mezar taşını örnek verebiliriz. Yine Muş Aşağı Mork Köyü Kırmızı Şehitler Mezarlığı'ndan, Kayseri Zamantı Irmağı çevresindeki yerleşim yerl-

KOÇ-KOYUN HEYKELİ FORMLU MEZAR TAŞLARI

erine ait mezarlıklardan (Anadolu'da hemen her yerden örnek bulabiliriz) çok sayıda kılıç, hançer, kama, vb. motifli mezar taşı bulabilmek mümkündür. Bu motifler oldukça eski bir Türk geleneği olup, en eski örneklerine Hunlar'a ait mezarlarda ve Göktürkler'in ölü için diktikleri balbal ve taş heykellerde tesadüf edilmektedir. Orta ve İç Asya'dan başlayan bu motif, Doğu Avrupa'ya kadar geniş bir hat üzerinde bilhassa Türklerin meydana getirdiği eski bir geleneğin ürünüdür. Türklerde beldeki kemere bıçak, kılıç, hançer veya silah asmak geleneği çok eskilere uzanır. Çin kaynaklarında, Kırgızlarda hemen herkesin beldeki kemere bıçak, hançer ve bileği taşı astıkları ifade edilmekte, Hazarlara ait mezarlarda da, ölen her

(R.11-12) Ağrı 100. Yıl Parkında Hançer Motifli Koç Heykeli ve Ayrıntısı

(R.13) Ağrı 100. Yıl Parkında Hançer ve Kılıç Motifli Koç Mezar Taşı

(R.14-15) Tunceli-Pülümür'den ve Nahcivan'dan Hançer motifli Koç Heykelleri

(R.16) Kılıç Hançer ve Tüfek Motiflerinin İşlendiği Bir Çatma Lahit Türü Mezar (Kayseri)

erkeğin yanına kınlı veya kınsız bir bıçağın konması geleneğinin var olduğu bilinmektedir. Hançer, bıçak, vb. motifler mezar sahibinin hüviyetiyle alakalı olduğu gibi, ölüm nedenine işaret etmek amacıyla da kullanılmış olabilir. Genelde bu motifler şehit, gazi veya maktul-öldürülmüş kişilerin mezarlarında yer almaktadır (R.17-18-19-20-21).

Ağrı 100.Yıl Parkı'nda yer alan koyun heykellerinden biri de, yelesi ve boynuzları ile sade bir işleniş düzeni gösterir. Ancak, karın kısmının aşırı büyük verilmesi, hamileyken ölen bir kadına ait mezar

taşı olduğuna işaret eder(R.22). Nahcivan Mümine Hatun Kümbeti bahçesinde yer alan(R.24) ve karın kısımlarında basit bir yavru rölyefi ile işlenen koyun heykellerini anımsatan bu heykelin bir başka benzeri, Ağrı İl Halk Kütüphanesi önünde yer almaktadır(R.23).

Ağrı çevresinden toplanarak İl Halk Kütüphanesi önüne getirilen heykellerden bir diğeri karın kısmında kılıç motifine yer verildiği görülmektedir (R.25). Söz konusu heykel, kuyruk, yele ve geriye kıvrım yapan boynuzlarıyla ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir. Aynı yerde kabaca işlenmiş başka bir koç heykeli daha yer alır(R.26). Bu heykelde ayrıntıya önem verilmemiş, sadece boynuzlar basitçe işlenmiştir.

Anadolu'da koç-koyun ve at heykeli formunda mezar taşlarının sayısal çoğunluğu bakımından önde gelen iller arasında yer alan Iğdır çevresinden(Aşağı Erhacı, Yukarıerhacı, Çakırtaş, Küllük, Yayı, Karakoyunlu, Kuzugüden, Cennetabat, Taşburun, Hakmehmet, Kasımcı, Oba, Ali Kamerli, Amarat, Nəcəfali, Kadıkışlak, Kızılzakir) toplanan heykeller bugün, Karakoyunlu ilçesinde yer alan ve belediyenin açık hava müzesi biçiminde düzenlediği üç mezarlıkta teşhir edilmektedir. Bunlar arasında, boyun kısmında tarak ve kolye motiflerinin yer aldığı koyun heykeli bir kadına aittir. Aynı heykelin üzerinde çark-ı felek motifine de yer verilmiştir (R.27-28).

(R.17) Moğolistan'dan Prtotürk ve Hun Devrinden Geyik Taşı (Sın Taşı) Ayrıntısı

Karakoyunlu İlçesi'ndeki mezarlıkta yer alan mezar taşlarından biri at heykeli formundadır.

(R.18-19) Azerbaycan'dan Üzerinde Kılıç, Hançer, Kama ve Makas Bulunan Koç Biçimli Mezar Taşları

(R.20-21) Ahlat-Norşin Aşağı Mork Köyü Mezarlığından ve Eyüp Çevresinden Mezar Taşları ve Lahitler Üzerinde Kılıç, Hançer motifleri

(R.22) Ağrı 100. Yıl Parkında Koyun Heykeli Formlu Mezar Taşı

KOÇ-KOYUN HEYKELİ FORMLU MEZAR TAŞLARI

(R.23) Ağrı İl Halk Kütüphanesi Önünde Koyun Heykeli Formlu Mezar Taşı

(R.25) Ağrı İl Halk Kütüphanesi Önünde Yer Alan Koç Heykellerinden Biri

Boyun kısmı kırılmış olan atın, eyeri, yuları ve üzengisi ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir(R.29). Ölen kişinin hayattayken iyi at binicisi, savaşçı ve kahraman biri olduğuna işaret eden bu mezar taşının benzerlerine Bakü Kalesi'nde, Oltu Kütüphanesi önünde ve Oltu'nun Gökçedere (Şıhsor) Köyü'nde (örnekleri arttırabilmek mümkündür) rastlanmaktadır.

İğdır- Karakoyunlu mezarlığındaki koç-koyun heykeli formlu mezar taşlarından bir grubu üzerinde, günümüz Türkçesiyle yazılmış kitabelerin yer alması, milattan önceki asırlardan itibaren başlayan bu Türk mezar taşı geleneğinin Cumhuriyet devrinde de devam ettirildiğinin ispatıdır. Bu örneklerden biri üzerinde, "Meşedi Ali Oğlu Hamit" ibareleri kayıtlıdır(R.30-31). Boynuz, kulak, göz, ağız ve burun gibi, baş kısmındaki tüm ayrıntıların işlendiği heykelin boynunda asılı bulunan tarak motifinin, yörede bilindiğinin aksine sadece kadın mezar taşlarında değil, erkek mezar taşlarında da kullanıldığı ve nazarlık, tılsım, ruhu

kötülüklerden koruma gibi anlamlar üstlendiği açığa çıkmaktadır.

İğdır-Karakoyunlu mezarlığındaki 1946 tarihli ve "merhum ve vefat eden Zeynel Abidin" ibarelerinin okunduğu koç mezar taşı(R.32), yine 1952 tarihli ve baş kısmı ayrıntılı, diğer kısımları genel hatlarıyla işlenmiş koç heykeli formlu mezar taşı(R.33), Anadolu'da tespit ettiğimiz en yeni iki örnek olarak dikkati çekerler.

(R.26) Ağrı İl Halk Kütüphanesi Önünde Yer Alan Koç Heykellerinden Biri

(R.24) Nahcivan Mümine Hatun Kümbeti Bahçesinden Hamileyken Ölen Kadına Ait Mezar Taşı

Milattan önceki asırlardan itibaren Altayların kuzeyinden Orta Asya, Afganistan, İran, Irak, Suriye ve Anadolu'ya, kısaca Türk kültürünün gittiği her yere, bir mezar taşı geleneği olarak giden koç-koyun heykellerinin İğdır ve Ağrı çevrelerindeki örnekleri de, diğer bölgelerdeki örnekler gibi, mezar taşı olarak yapılmışlardır. Bir Türk mezar geleneği olarak, geniş bir coğrafyaya ve uzun bir tarihi süreç içinde uygulanmışlardır. Erlik, yiğitlik ve mertlik timsali bu mezar taşlarının kökenini Akkoyunlu ve Karakoyunlular'da aramaktan ziyade, Türk tarihinin

(R.27-28) Iğdır Karakoyunlu Belediyesi Açık Hava Müzesinden Koyun Heykeli Formlu Mezar Taşı ve Üzerindeki Çark-ı Felek Motifi

bilinen en eski devirlerinde aramanın daha doğru olacağı ortaya çıkmakta, Karakoyunlu ve Akkoyunlularca sembolleştirilerek yaygınlaştırıldığı kesinlik kazanmaktadır. XX.yüzyılın ikinci yarısına kadar örnekleri verilen

Heykellerin, üzerlerinde yer alan çeşitli kabartma ve motifler, ölen kişinin mesleğine ve kişiliğine işaret etmektedir.

(R.32) Iğdır Karakoyunlu Belediyesi Mezarlığından 1946 Tarihli Koç Mezar Taşı

(R.29) Iğdır Karakoyunlu Belediyesi Açık Hava Müzesinden At Heykeli Formlu Mezar Taşı

(R.30-31) Iğdır Karakoyunlu Belediyesi Mezarlığından Koç Heykeli Formlu Mezar Taşı ve Üzerinde Günümüz Türkçesiyle Yazılan Kitabesi

KOÇ-KOYUN HEYKELİ FORMLU MEZAR TAŞLARI

(R.33) Iğdır Karakoyunlu Belediyesi Mezarlığından 1952 Tarihli ve Tespit Edebildiğimiz En Yeni Tarihli Koç Mezar Taşı

(R.34) Orta Asya'dan, Koç-Koyun Heykeli Formlu Mezar Taşı Geleneğinin Kesilen Koçların boynuzlarıyla Devam Ettirildiğini Gösteren bir Mezarlık

DİPNOTLAR

- 1 A. ÇAY, *Anadolu'da Türk Damgası*, Ankara, 1983, s. 34.
- 2 F. SÜMER, *Oğuzlar*, Ankara 1972, s. 206,207.; N. DİYARBEKİRLİ, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972, s. 92.
- 3 B.KARAMAĞRALI, "Koç Koyun ve At Şeklindeki Mezartaşları", *Anadolu'da Türk Mühürü*, Ankara 1993, s. 18.
- 4 B.KARAMAĞRALI, "Koç Koyun ve At Şeklindeki Mezartaşları", *Anadolu'da Türk Mühürü*, Ankara 1993, s. 14-21.
- 5 Petroglifler geçmiş asırlarda çeşitli toplumların yerleşim yerlerinde ya da göç yolları üzerinde yapmış oldukları basit hayvan ve insan şekillerine verilen isimdir. Bunlara Orta Asya'da Kazakistan sınırları içerisindeki Karadağ (Karatav)'larda, Azerbaycan'da Bakü'nün 65 km. güneyinde Cobustan (Kobustan) denilen yerde, Ural Dağları çevresinde, Kağızman Camuşlu bölgesinde rastlanmaktadır. Bk. T. Parlak, *Aral'ın Sırları*, Ankara 2005, 17, 60 v.d.
- 6 E. ESİN, "Ötüken İllerinde M. S. Sekizinci ve Dokuzuncu Yüzyıllarda Türk Abidelerinde Sanatkar Adları", *Türk Kültürü El-Kitabı*, Cilt II, Kısım Ia, İstanbul 1972.
- 7 A.Y.BORİSENKO -Y.S. KHUDYAKOV, "Orta Yenisey de Eski Türklerin Anıtları", *Uluslararası Sibirya Sempozyumu* (Haz., V. İ. Molodin), Novosibirsk 1998, s. 51-53
- 8 M. F. Kırzioğlu, "Azerbaycan ve Anadolu'da Türkistan'dan Gelen Eski Milli-Gelenek: Kabir taşı olarak Kullanılan Koyun ve At Heykelleri", *X. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1993. s.133-160.; E. Danık, *Koç ve At Şeklinde Tunceli Mezartaşları*, Ankara 1990, s.62-89.; H. Gündoğdu, v.D., *Tarihi ve Kültürel Yönleri ile Oltu*, Ankara 2002, s. 115-121.; Ay. yz. "Afyon'da Yeni Bulunmuş Figürlü Bir Mezartaşı Hakkında," *Sanat Tarihi Yıllığı*, S.XII, İstanbul 1982, s.62 v.d.; N. Sevgen, "Anadolu da Koyun ve At Motifli Mezar Taşları" *Tarih Dünyası Dergisi*, S. VIII, Ankara 1950, s. 333-336.; A. Çay, *Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türklerde Koç-Koyun Meselesi*, Ankara 1983,
- 9 E. Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul 2001, s.134-135.
- 10 A.M. Aktemur, "Çıldır-Yıldırımtepe (Rabat) Köyü'ndeki İnsan Heykeli Formlu Mezar Taşları", *Serhat Kültür*, Yıl : V, (Ocak-Şubat 2007), İstanbul 2007, s.15-17.
- 11 Örneğin, Esik Kurganı'ndan çıkarılan Altın Elbiseli Adam'ın kıyafetinde, beldeki kemere asılı kılıç veya hançer görülmektedir. Bkz. Y. Çoruhlu, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Lahit veya Taş Sandukalarda Görülen Hançer Bıçak Tasvirlerinin Sembolizmi", *I. Eyüp Sultan Sempozyumu*, İstanbul 1977, s.60-70.
- 12 Ş. Baştan, "Avrupa Hunları", *Makaleler II*, Ankara 2005, s.275.; B. Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1988, s.209.
- 13 A.M. AKTEMUR, "Nahcivan Mümine Hatun Kümbeti Bahçesindeki Koç-Koyun Heykeli Formlu Mezar Taşları", *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu* (III. International Symposium of Van Lake Region), (06-08 Haziran 2007 - Hakkari), Ankara 2008, s.400-409.; H. GÜNDOĞDU - A.A. BAHYAN - A.M. AKTEMUR, *Tarihi ve Kültürel Yönleri ile Oltu*, Ankara 2002, s.116.